

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В АСПЕКТІ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ

У статті розглянуто одну з провідних тенденцій сучасної лінгвістики у дослідженні фразеологічних одиниць. Визначено основні теоретичні засади вивчення ідіоматичних зворотів в аспекті когнітивного підходу. З'ясовано специфіку семантики фразеологізмів як репрезентантів своєрідних рис ментальності народу. Проведено зіставлення різних підходів дослідників щодо аналізу усталених зворотів з позицій когнітивної лінгвістики. Виділено на рівні теоретичного обґрунтування особливості фразеологічної номінації. Подано визначення фразеологічних одиниць з урахуванням загальних принципів когнітивної парадигми.

Ключові слова: фразеологізм, семантика, концепт, образ, мікротекст, сигніфікат, денотат, конотація.

Дюська А.П. Фразеологизмы в аспекте когнитивного подхода. В статье рассмотрена одна из ведущих тенденций современной лингвистики в исследовании фразеологических единиц. Определены общие теоретические основы изучения идиоматических оборотов в аспекте когнитивного подхода. Выяснена специфика семантики фразеологизмов как репрезентантов своеобразных черт ментальности народа. Проведено сопоставление различных подходов исследователей к анализу устойчивых оборотов с позиций когнитивной лингвистики. Выделены на уровне теоретического обоснования особенности фразеологической номинации. Дано определение фразеологических единиц с учетом общих принципов когнитивной парадигмы.

Ключевые слова: фразеологизм, семантика, концепт, образ, микротекст, сигнификат, денотат, коннотация.

Dyuskina A.P. Phraseological units in the aspect of the cognitive approach. The article has considered one of the leading trends in the study of modern linguistics of phraseological units. General theoretical basis of the study of idioms in the aspect of the cognitive approach have been identified. Semantic specificity of phraseological units as representatives of the specific features of the people mentality has been elucidated. Comparison of different approaches of scientists to the analysis of phraseological units has been conducted in the context of the positions of cognitive linguistics. Features of phraseological nomination are identified at the level of theoretical justification. Determination of phraseological units is given in the article taking into account the general principles of the cognitive paradigm.

Keywords: idiom, semantics, concept, image, micro text, significatum, denotation, connotation.

До основних рис сучасного мовознавства належить тенденція збільшення кількості наукових праць, спрямованих на дослідження лінгвістичних явищ із позицій різних напрямів, провідну роль серед яких займає антропоцентричний підхід. Процес вивчення мови побудовано на визначенні специфіки не лише її внутрішньої структури, зв'язків між одиницями різних рівнів та закономірностей, а також на виділенні особливостей її функціонування у процесі людської взаємодії.

Збільшення робіт, присвячених науковим пошукам вирішення проблеми співвідношення мови та мислення, сприяло формуванню когнітивного напрямку в лінгвістиці. У новій парадигмі опису мовних явищ здійснюється аналіз особливостей функціонування фразеологічних одиниць крізь призму концептуальних зв'язків (О. Кубрякова, Д. Добровольський, Н. Хомський, М. Полужин). Проблемам фразеології як окремої лінгвістичної дисципліни

присвячено праці В. Виноградова, О. Куніна, М. Алефіренка, фразеологічні інновації вивчено в розробках А. Смерчко, Н. Лисецької, структурно-семантичні особливості сталих словосполучень висвітлено в роботах І. Задорожної, О. Мацько.

Мета статті полягає в розгляді теоретичних засад лінгвокогнітивних досліджень фразеологічних одиниць.

В аспекті когнітивної парадигми вивчення мовних одиниць пов'язано з безпосереднім їх аналізом як засобів репрезентації ментальних механізмів. До характерних ознак вербального вираження світу належить зберігання та відтворення відомостей про дійсність із урахуванням специфіки етносвідомості. Важливе місце у вказаній тенденції займають дослідження фразеологічних одиниць, що виступають засобами відображення особливостей сприйняття образу світу народом відповідно до його системи цінностей, в основі якої перебуває національна культура. У когнітивній парадигмі фразеологізм розуміють як мікротекст, структурування якого відбувається під час інтерпретації його семантичної інформації носієм мови у просторі культурного знання [5: 2]. За визначенням О. Левченко, фразеологічна репрезентація світу відрізняється від лексичної більшою архаїчністю, міфологізованістю, а фразеологічні одиниці мають більший обсяг та інший характер інформації, ніж одиниці лексичного рівня [7: 314]. В усталених зворотах збережено різні знання, актуалізовані суб'єктом під час їх безпосереднього використання у процесі мовлення.

Когнітивні механізми формування фразеологічного знання мають певну мовленнєво-мисленнєву специфіку, що відрізняє їх від процесів формування смислів, утворюваних за допомогою знакової прямої номінації. В їх основі лежить побічно-похідна пізнавальна діяльність людини, що репрезентує другий рівень лінгвокреативного абстрагування від предметно-логічної картини світу [1: 22]. У такому ракурсі дослідження фразеологічні одиниці на рівні асоціативного сприйняття та оцінювання дійсності узагальнюють погляди носіїв мови. Усталені звороти в мовній свідомості презентують вербалізований продукт вторинного відображення картини світу. За визначенням О. Селіванової, «фразеологічна номінація отримала новий дослідницький вектор – аналіз та моделювання психоментального підґрунтя вибору тієї чи іншої зовнішньої форми з огляду на культуру народу, структуру етносвідомості та їхню еволюцію» [8: 16].

Вивчення усталених зворотів у когнітивній парадигмі засвідчує прагнення науковців опанувати нові методи опису фразеологічної мови, що зупиняють увагу на проблемах співвідношення об'єктивного і суб'єктивного факторів у семантиці фразеологізмів, їх пристосованості до включення в когнітивні процедури [6: 3]. Становлення сучасного підходу до з'ясування специфіки ідіоматичних зворотів зумовлює пошуки їх визначення як мовних явищ. У лінгвістиці існують різні дефініції цього поняття, в основі кожної з яких лежить певний критерій тлумачення. За визначенням М. Алефіренка, фразема становить основний лінгвокогнітивний знак, що фіксує, змінює та зберігає у прихованому виді результати апперцепції – форми «переходу» старого досвіду (знання) до нового [1: 51]. У науковій парадигмі, пов'язаній

з когнітивно-інтерпретаційним моделюванням, фразеологізми розглядають як своєрідні мікротексти, до номінативної основи яких, на думку Н. Телії, належать при їх концептуалізації всі типи інформації, характерної для відображення певної ситуації [9: 6]. Ці мовні одиниці, зберігаючи факти про навколишню дійсність, експлікують оцінні та емотивні відношення суб'єкта до позначуваного об'єкта, а також культурно-національне сприйняття світу певним мовним колективом.

Дослідники усталених зворотів підкреслюють, що, виражаючи абстрактне через конкретне, відокремлене чуттєво та наочно, фразеологізми стають своєрідною формою рефлексії позамовної дійсності, яскравою частиною образно-номінативної картини світу [3: 21]. Із точки зору самотності фразеологія як мовна підсистема займає позицію найбільш образної, у якій відбито різні форми мислення, пізнавальні процеси, уявлення людей про навколишній світ. Фразеологічні одиниці представляють різноплановий матеріал для вивчення складних процесів когнітивної обробки інформації свідомістю носіїв мови.

У семантиці фразеологічних зворотів реалізовано мовну свідомість особистості, її суб'єктивне сприйняття дійсності. У зв'язку зі специфікою пізнання світу носіями культури значення сталих виразів існує для суб'єкта в подвійному вигляді. М. Алефіренко пояснює таку рису тим, що «з одного боку, це об'єкт мовної свідомості, з іншого – спосіб та механізм усвідомлення» [1: 18]. Шляхом звернення до когнітивних категорій, за Н. Бабенко, можна проникнути в ментальні структури знання та когнітивні механізми, приховані за дискретними мовними одиницями. При цьому саме ідіоматика в силу своїх специфічних властивостей виявляється ідеальним об'єктом для вивчення складних процесів когнітивної обробки мовної матерії у свідомості людини. [2: 156].

Ідіоматичні звороти репрезентують уявлення не лише про те, що відбувається у внутрішньому світі особистості, а також про її сприйняття об'єкта дійсності, фіксуючи при цьому модальність та даючи оцінку певному психологічному стану мовця. У семантиці фразеологізмів закладено емотивно-оцінне ставлення суб'єкта до реальності. Провідну роль у процесі вибору та творення мовних одиниць призначено людині, від якої залежить використання фразеологічного знаку у відповідному контексті. Урахування ситуації, раціональної та емоційної оцінки дійсності дає можливість виділити імпліцитну інформацію висловлювання, декодувати значення стійких словосполучень. У творенні фразеологізмів відбито реакцію на події чи явища дійсності, що свідчить про вплив на їх формування та функціонування екстралінгвістичних факторів. У зв'язку з цим усталені звороти побудовано на образному переосмисленні національно-специфічних ситуацій, побуту та вірувань певного народу. В основі позамовних чинників лежать зміни у реальному світі, детерміновані актуальними для того чи іншого історичного періоду відкриттями та подіями у різних галузях людського життя.

Із позицій когнітивного підходу фразеологізми виступають мінімальною за обсягом смисловою та граматичною єдністю, що структурується під час пояснення носіями мови різної інформації, закладеної в основу усталених зворотів. У визначеній парадигмі дослідження виділено типи

когнітивних процедур, що збігаються з макрокомпонентами значення фразеологічних одиниць, до яких належить обробка інформації денотативного, оцінного, мотиваційного, емотивного та стильового характеру [5: 9]. Наявність таких схожих ознак зумовлена специфікою семантики усталених зворотів. Основну властивість фразеологізмів складає образність та місткість значення, унаслідок чого вони, на думку Я. Барана, не просто називають поняття, виражають предметно-логічне значення, а доповнюють його відповідною характеристикою предметів, процесів, явищ, яка далеко не завжди міститься в семантиці окремого слова [4: 19]. У структурі значення фразеологічних одиниць виділяють сигніфікативний, денотативний та конотативний компоненти. Питання про співвідношення цих складових у семантиці фразеологізмів дає можливість в аспекті когнітивної парадигми досліджувати актуальну проблему взаємодії концепту і значення, встановлювати між ними зв'язки з урахуванням когнітивної діяльності людини.

Таким чином, у сучасному мовознавстві дослідження фразеологічних одиниць в аспекті когнітивної парадигми пов'язані з особливостями їх значення. Усталені звороти, в образному змісті яких втілено етнічне світобачення, виконують основну роль у процесі трансляції культурно-національної свідомості народу і його ідентифікації. Співвіднесення такого образного змісту фразеологізмів із концептами та еталонами національного менталітету та їх інтерпретація в просторі матеріальних, соціальних та духовних принципів декодує культурний зміст самого образу. Когнітивний підхід дає можливість шляхом вивчення семантики ідіоматичних зворотів виділити специфічні риси ментальності народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Алефиренко Н. Ф.** Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: Монография / Н. Ф. Алефиренко. — М.: ООО Изд-во «Элпис», 2008. — 271 с.
2. **Бабенко Н. С.** D. Dobrovolskij. Idiome im mentalen Lexikon. Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung / Н. С. Бабенко // Вопросы языкознания. — 2000. — №1. — С. 156—159.
3. **Бакай Б. Я.** Формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи (на матеріалі української, російської, англійської, німецької, французької мов у періоди Першої та Другої світових воєн): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Богдана Ярославівна Бакай. — Дрогобич, 2000. — 228 с.
4. **Баран Я. А.** Фразеологія у системі мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Ярослав Андрійович Баран. — Київ, 1998. — 27 с.
5. **Ковшова М. Л.** Культурно-національна специфіка фразеологізмів (когнітивні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Мария Львовна Ковшова. — М., 1996. — 244 с.
6. **Латьпова Л. Ч.** Роль англійських і російських фразеологічних одиниць в формуванні модальності в тексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ляля Чулпановна Латьпова. — Волгоград, 2002. — 18 с.
7. **Левченко О. П.** Фразеологічна репрезентація світу / О. П. Левченко // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. — Київ: КНУ, 2002. — №7. — С. 307—315.
8. **Селіванова О. О.** Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія / О. О. Селіванова. — К.; Черкаси: Брама, 2004. — 276 с.
9. **Телия В. Н.** Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. — 288 с.